

האם המושג "מסוכנות" מסוכן?¹

מאת מימי אייזנשטדט²

במהלך שני העשורים האחרונים אנו עדים למגמה הולכת ומתגברת של שילוב מונחים כמו **סיכון**, **מסוכנות**, **בסיכון** וה**ערכת מסוכנות** בתחומים שונים. במהלך השנים חלו שינויים במשמעותם של מושגים אלה, במשקלם הסגולי בתוך המדיניות החברתית ובדרך שבה יושמו. השינויים באו לידי ביטוי במיוחד בתקופה המודרנית ובתקופה המודרנית המאוחרת, והושפעו גם מהמעבר ממודל של מדינת הרווחה למודל הכלכלי-הפוליטי של הניאו-ליברליזם. המאמר מתחקה אחר התפתחות שיח המסוכנות, תמורות בשיח, מקומו בצורת הממשליות בתקופות שונות והשפעתו על מדיניות חברתית. המאמר בוחן סוגיות העומדות במרכז הביקורת על מושג המסוכנות ועל דרך היישום שלו, ומצביע על מגמות עכשוויות המציעות נקודות מבט אלטרנטיביות לדרך היישום של המושג.

מבוא

במהלך שני העשורים האחרונים אנו עדים לשימוש הולך וגדל במונחים **סיכון**, **מסוכנות**, **בסיכון**, וה**ערכת מסוכנות** במדיניות הנוהגת בתחומים שונים: רפואה, חינוך, משפטים, מדעי הסביבה, קרימינולוגיה, מדיניות ציבורית, עבודה סוציאלית ואחרים. אך חרף השימוש השכיח במונחים אלה ואולי בגללו ניכרים טשטוש, בלבול וחוסר הבחנה ביניהם.

מסוכנות (dangerousness) נתפסת כמצב הקשור למאפיינים האישיים של הפרט, ואילו **סיכון** (risk) מתייחס לסיטואציה כוללת, המקיפה מגוון של גורמים הקשורים לא רק ליחיד, אלא גם לגורמים חיצוניים.

אף שמסגרות התחומים השונים מעצבות את היחס למושגים אלה בצורות שונות, מעניקות להם משמעויות נפרדות, מפרשות אותם בדרכים אחרות, ונותנות להם ביטוי שונה בהיבט התיאורטי ובפרקטיקה היומיומית, ניתן להצביע על נקודות משיקות ומשותפות לתחומים השונים, היוצרות ביחד **שיח של מסוכנות**. שיח זה כולל ניסיונות לפתח מדדים אובייקטיביים ומדעיים לניבוי ולהערכה הן של מסוכנות והן של גורמי סיכון. במסגרת ניסיונות אלה נוצרו שאלונים וכלי

---

1 המחברת רוצה להודות למיכל סופר, לנתלי אוחנה-אברי, לעורך כתב העת ולשלושת הקוראים האנונימיים על ההערות המועילות לגרסאות קודמות של מאמר זה.

2 בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד והמכון לקרימינולוגיה, הפקולטה למשפטים, האוניברסיטה העברית בירושלים.

אבחון נבדלים להערכת מסוכנות, מצבי סיכון ואוכלוסיות בסיכון. בשנים האחרונות נעשים ניסיונות אף למדוד את מידת הסיכון, עוצמתו והסתברותו. כך, למשל, נוצרה הפרדה בין סיכון גבוה לסיכון נמוך, סיכון ודאי לסיכון בהסתברות נמוכה.

במקביל לחדירת המושג סיכון, בשנים האחרונות, לשיח ולפרקטיקה של אנשי מקצוע, החלו להיווצר בישראל, בדומה למגמה הנפוצה בעולם המערבי, כלים מוכנים לשם מדידתו. בתחום המשפט נעשות הערכות סיכון של עבריינים על פי רוב בידי אנשי מקצוע וגופים פרטיים. שופטים, סנגורים ומשתתפים אחרים בהליכים משפטיים משתמשים בהערכות אלה בדיונים הקשורים למעצר, למאסר ולטיעונים לעונש, במסגרת השיקולים של ועדת השחרורים ובמסגרת הדיונים של ועדות פסיכיאטריות (ראו לדוגמה: הוראות התע"ס: 3.37, 1/7, 2004). ככלל ניתן לומר שההערכות מתייחסות לרמת מסוכנותו של הפרט כלפי קורבן פוטנציאלי וכלפי הסביבה. כך, למשל, לאחרונה נחקק **חוק הגנה על הציבור מפני עברייני מין 2006** המורה לבצע **הערכת מסוכנות מינית** לעברייני מין טרם שחרורם ממאסר בפועל או לאחר מתן גזר הדין, כדי לקבוע את רמת הסיכון שיחזרו על עברותיהם. באתר משטרת ישראל מפורסמים קווים מנחים לזיהוי עצמי של מצבי סיכון (http://www.police.gov.il/sherut_umeyda/alimoot_bamishpacha/xx05_kavim_alim.as). בדומה לתחום המשפט, משרד הרווחה משתמש גם הוא בכלי להערכת מסוכנות בין בני זוג (הוראות התע"ס 3.28, נספח ד' עמ' 51).

הניסיונות להעריך את רמת הסיכון, לנבא אותה ולהגן על היחיד והחברה אינם חדשים, ויש להם שורשים היסטוריים. במהלך השנים חלו שלושה שינויים מרכזיים במשמעות המונח סיכון, במקומו ובהשפעתו על מדיניות חברתית: (1) מעבר מתפיסה של אחריות קולקטיבית על התהוות מצבי סיכון, סולידריות איתם והתמודדות עם תוצאותיהם לתפיסה הרואה את היחיד כאחראי למניעת מצבי סיכון המזיקים לו ולחברה (ראו Webb, 2006); (2) הסטת תשומת הלב של מעריכי הסיכון מהיחיד ומפעולותיו לקטגוריות מצרפיות של קבוצות יחידים המוגדרים כמסוכנים או כנמצאים בסיכון, בין אם בעבר או בעתיד (ראו Silver & Miller, 2002); (3) התחלפות המדיניות שעיקרה טיפול ושיקום, כזו שנשענה על תחושות אופטימיות של יכולת מדעית ומקצועית לשנות אנשים ולפקח על מצבים מסוכנים, במטרות מוגבלות יותר של ניהול מסוכנות ופיקוח על מצבים מסוכנים (ראו Culpitt, 1999).

המאמר יתמקד בשינויים במשמעות החברתית ובמאפיינים של המושג סיכון, תוך התייחסות להיבטים חברתיים, פוליטיים ופרקטיים הקשורים למושג זה ולסוגיות הנלוות אליו. המאמר ידון תחילה בהתפתחות המושג, במקומו בצורת הממשליות בתקופות שונות ובהשפעתו על מדיניות חברתית, הן בתקופה המודרנית והן בתקופה המודרנית המאוחרת. לאחר מכן יבחן המאמר סוגיות

העומדות במרכז הביקורת על מושג הסיכון ולבסוף יצביע על מגמות עכשוויות המציעות נקודות מבט אלטרנטיביות לשימוש בהערכת מסוכנות.

התקופה המודרנית והמשמעות החברתית של המושג "סיכון"

חוקרים שהתחקו אחר שורשיו של המושג סיכון טוענים שהוא הופיע כבר בתורתיהם של הפילוסופים ביוון וברומא (Covello and Mumpower, 1985). אחרים רואים אותו כנעוץ בהתפתחויות מאוחרות יותר, במיוחד בהקשר של משחקי הטלת קובייה והימורים המושגים על סיכויים במצבים של אי בהירות (Douglas, 1992). סילבר ומילר טוענים שבתקופות קדומות ניסו חברות שחיו בפחד מתמיד מפני שינויים קיצוניים במזג האוויר, הגוררים עמם נזקים קשים, לפתח שיטות לחזות שינויים מטרואולוגיים (Silver & Miller 2002:138). ניסיונות אלה לצפות את העתיד גברו במאה השש-עשרה, עם התפתחות המסעות מסביב לעולם, והמונח סיכון הפך למרכזי בחישובי הסיכויים של הנוסעים לחזור לנמל המוצא (Giddens, 1990). במאה השמונה-עשרה החל להתפתח תחום הביטוח הימי שהיה מבוסס על חישובי ההסתברות של אוניות לעגון בבטחה בנמלים, כשמחירי הביטוח נקבעו בהתאם לחישובים אלה. בתקופת מלחמות נפוליון השתמשו במושג הסיכון כדי לאמוד את הסיכויים של חיילים לחזור משדה הקרב (Kemshall, 2002: 3-4).

בכל התקופות שנסקרו לעיל היו חישובי הסיכויים וההסתברויות מבוססים בעיקר על ידע אישי, ניסיון קודם וכוחות השוק. השימוש במושג נעשה על פי רוב באופן נייטרלי, כלומר לא שיפוטי, תוך כדי הצגת שתי אפשרויות נוגדות ברורות: רוח או הפסד, תוצאות טובות או רעות. מאוחר יותר, לקראת סוף המאה התשע-עשרה, עם התפתחות המדעים ובמיוחד מדע המתמטיקה, החלו החישובים להתבסס על מודלים סטטיסטיים ובמיוחד על נוסחאות שבדקו שכוחיות, הסתברויות וממוצעים (Douglas, 1986). חישובים מדעיים אלה הבנו את המושג סיכון כהתרחשות שניתן לכמת ולשער מראש באמצעות מדדים של הסתברות. השימוש במתמטיקה ובחישובים מדעיים תרם לתמורה בחשיבה אודות מושג הסיכון; מתפיסה דיכוטומית, המפרשת מצבים מסוימים כמסוכנים או לא, לניסיונות רציונליים יותר לאמוד את גובה הסיכון. במהלך המאות התשע-עשרה והעשרים התפשטו חישובי הסיכויים והקיפו כמעט את כל תחומי החיים האישיים והציבוריים. הבסיס האקטוארי-הטכנולוגי היווה נדבך של התפתחות המודרניות אשר תפסה את הידע ואת ההתפתחויות המדעיות ככלים שיאפשרו לזהות ולנבא את העתיד ואת מידת הסכנה (Giddens, 1991). במהלך המאה העשרים החלה היכולת לחשב ולנבא את הסיכון להשתלב בתוך מדיניות שניסתה למנוע את

התרחשות המצב המסוכן או, לחילופין, למזער את נזקיו, מדיניות שהקינג (Hacking, 1990) מכנה **אילוף הסיכוי** (The taming of chance).

עם הקמת מדינת הרווחה, נטמע המושג סיכון בתוך מדיניות חברתית רחבה יותר, בעיקר זו הקשורה לביטחון סוציאלי, שמטרתה היתה למזער, באמצעות טכניקות של חלוקה חברתית, את הנזק והפגיעה ממצבים מסוכנים לפרט ולרווחתו (Garland, 2003: 61-62). תוכניות חברתיות שהתפתחו בשנים אלה כווננו לתיקון נזקים כלכליים אצל אנשים שלא יכלו להשתלב בשוק העבודה מסיבות אובייקטיביות כמו מחלות וזקנה. אחת מהנחות היסוד של תוכניות אלה היתה שכל אדם, חרוץ ומוכשר ככל שיהיה, עלול לסבול ממחלות, מפגעי טבע וממצבים אחרים, שיסכנו את יכולתו להשתכר ואת רווחתו הכלכלית. מצבי הסיכון על פי הוגי תוכניות אלה חזרו על עצמם ופגעו בקבוצה גדולה של האוכלוסייה, ולכן רווחה ההנחה שניתן לנבא את בואם ולהתכוון לקראתם. במלים אחרות, חרף העובדה שלא ניתן למנוע את הנזק הנגרם עקב היחשפות לסיכונים, אפשר לנבא את מהות הסיכונים, "לחסן" את חברי החברה ולהכינם לתקופות ולמצבים בעלי פוטנציאל לגרימת נזק. חשוב להדגיש שהתפיסה שעמדה בבסיסן של התוכניות החברתיות היתה שהחובה למנוע מצבים מסוכנים של פרטים מוטלת, בראש ובראשונה, על החברה. יחד עם זאת, מכיוון שנטען שמצבים מסוכנים, כמו שינויים כלכליים ואסונות, אינם תלויים באדם עצמו אלא בגורמים חיצוניים, הרי היחיד איננו אחראי להתרחשות האירוע ולכן יש להטיל על החברה את העזרה וההגנה על היחיד, ולא על הפרט הנפגע (Edwards and Glover, 2001:3). בהתאם לכך תפסו האזרחים את המדינה כישות הפועלת באופן רציונלי וכמקור לביטחון; הם חשו מבוטחים כנגד סיכונים שונים. כדי לזכות בביטוחים וב"חיסונים" שסיפקה המדינה, היה על האזרחים לעבוד, לשמור על החוק ולהתנהג בהתאם לאמות המידה ולערכים של הקבוצות ההגמוניות בחברה. כך הפך הסיכון בחברה המודרנית למוצר בעל ערך חברתי מעשי וסימבולי: לבני המעמד הבינוני הוא העניק ביטחון דרך קישורו לעולם העבודה ובעצם הזיקה שיצר בין תגמול לאחריות. לבני המעמד הנמוך, שלא תמיד רצו להשתתף בשוק העבודה מסיבות שונות, הוא הנחיל את הצורך בעבודה קשה, מסורה ויציבה המקנה ביטוחים למקרה של נזק עתידי (O'Malley, 2004a:323).

מושג הסיכון בא לידי ביטוי גם בתפיסת הביטחון כמצרך ציבורי (public good), שמוסדות המדינה אמורים לספק, ביטחון המפוזר על פני מוסדות חברתיים שונים: הצבא נועד להגן על גבולות המדינה, והמשטרה נועדה לשמור על הביטחון האישי ועל ביטחון הרכוש בתוך גבולות הטריטוריה. מערכת הבריאות הציבורית נועדה להגן מפני מחלות ומגפות, מערכת החינוך נועדה להגן מפני בערות, ומערכות של רווחה וביטוח לאומי נועדו להגן מפני עוני ומצוקה (Hudson, 2003:33). הענקת תפקיד מרכזי בשמירת הביטחון למערכות הציבוריות

הייתה נעוצה בתפיסה שהציבור כולו אחראי להגן על חברי החברה מפני סיכונים ומצבים מסוכנים.

זאת ועוד, החברה ראתה את הטיפול באנשים ובמצבים מסוכנים כחלק ממסגרת רחבה של רווחה וטיפול תרפויטי, כזו הדוגלת בשינוי ונרמול היחיד הנתפס כמסוכן. תפיסה זו היתה חלק מהפרוייקט הרחב של הפוזיטיביזם שדגל בגישה שיקומית לעבריינים, לחולי נפש ולמי שהוגדר כמסוכן (Garland, 2001). עם זאת, ראוי לציין שבשנים אלה נמתחה ביקורת על יכולתם של אנשי המקצוע, במיוחד פסיכיאטרים, לנבא מסוכנות באמצעות הכלים הקליניים שפיתחו (ראו דיון אצל סבה, 1984). אך לא רק עליהם. גם המדיניות היתה חשופה לביקורת, בעיקר על אדנותה כלפי פרטים שהוגדרו כסוטים מהנורמות החברתיות. מדדי המסוכנות שנקבעו פגעו באוטונומיה של הפרט ובזכויותיו כשתרמו לתפיסתו כאישיות לא אוטונומית הנעדרת אחריות על מעשיה (ראו Cohen, 1985).

תקופת המודרניות המאוחרת והתמורות במושג הסיכון

שני העשורים האחרונים של המאה העשרים מתוארים אצל חוקרים ככך (Beck, 1992; 2002) וגידנס (Giddens, 1994; 1990) כתקופה שבה התפתחה חברה בסיכון (risk society). במהלך תקופה זו, לטענתם, החלו יחידים וקבוצות לחיות בפחד מתמיד מפני מצבים מסוכנים, כגון התקפות טרור, זיהום סביבתי, מחלות מידבקות כמו איידס ומגפות וכן אלימות גואה ובלתי נשלטת. מלבד זאת החלו אנשים רבים לחשוש בנוגע לעתידם בשוק העבודה והאפשרות שלהם להשתכר, בנוגע ליכולתם לרכוש בתים ונכסים אחרים, כמו גם ליהנות מפנסיה לאחר הפרישה ולקבל את שירותי הבריאות שיזדקקו להם (Taylor Gooby, 2000:1). לנוכח תחושות הפחד והאיום שהקיפו את כל תחומי החיים החלו מדינות לחפש אחר מענה הולם. בתקופה זו של מודרניות מאוחרת (Late modernity), המכונה גם תקופה פוסט מודרניסטית (ראו למשל Garland & Sparks, 2000), גברו תחושות האיום והחששות, והיחיד חש חוסר ביטחון ופחד מתמיד מפני סכנות האורבות לו הן במקומות ציבוריים והן בביתו, הן בסביבתו הקרובה והן בחייו הפרטיים. אמנם הסיכוי הממשי להיפגע ממצבי הסיכון האלה הוא נמוך ולעתים אף נמוך ביותר (ראו למשל Hough & Mayhew, 1985; Mythen & Walkate, 2006), אך המודעות לסכנה והפחד מפניה התעצמו, בעיקר בשל תחושות גואות של אי ודאות בנוגע לשאלה מתי והיכן יתרחש אסון. ראוי לציין כי לתקשורת המודרנית תפקיד מפתח בהגברת המודעות לסיכונים וביצירת גלי חרדה ופחד (Stallings, 1990).

בעוד שתקופת המודרניות הדגישה את יכולת אנשי המקצוע ובעלי הידע להכיר את הטבע, לשלוט בו ולרתום אותו לצורכי האדם, הרי שאסונות הטבע שהתרחשו בשלושת העשורים האחרונים, כמו גם המגפות החדשות שפרצו, והכיסוי הנרחב שלהם באמצעי התקשורת עוררו אצל רבים את התחושה שאין הם מוגנים. בזירת ההתמודדות עם הפשיעה התעוררו ספקות רבים בנוגע ליכולתם של מומחים לטפל בעבריינים במיוחד לנוכח אחוזי הרצידיביזם הגבוהים ולנוכח ידיעות על התגברות של פשע (Garland, 2001). התחושות האופטימיות שרווחו במהלך רובה של המאה העשרים, אשר הבטיחו כי מדיניות רצינונית המסתמכת על מדע וידע תיצור ביטחון ורווחה, התערערו והתחלפו בספקות בנוגע ליכולת ולאפשרות ליצור חברה מתוכננת ובטוחה (Furedi, 1997). החלומות שהקדמה ופיתוח התעשייה יובילו לשכר יציב ולביטחון העובדים, לצד התקוות שפיתוחים והמצאות מדעיות וטכנולוגיות ישפרו את חיי האדם, התנפצו והתחלפו בדאגה גוברת והולכת עקב השפעותיהם השליליות של המודרניות ופיתוחיה: נזקי התעשייה המתקדמת, כגון זיהום סביבתי, מחלות, התחממות גלובלית, אבטלה, ניצול, חוסר ביטחון תעסוקתי והעדר ביטחון אישי גם על רקע של פיתוח כלי נשק מתקדמים (Giddens, 1998). בעוד שבעבר הסכנות נראו כנשקפות מבחוץ, בתקופה הנוכחית, הסכנות נתפסות כסכנות פנימיות הנוצרות בידי האדם, המדע והטכנולוגיה. זאת ועוד, המדע שהיה אמור למוזער את הסיכונים ו"לאלף" אותם נתפס כיום כגורם להם (Alario & Freudenburg, 2003).

סיכון בפרדיגמה הניאו-ליברלית

החברה בסיכון צמחה בתוך הפרדיגמה הניאו-ליברלית. ניתן להצביע על שלושה פרמטרים השזורים זה בזה שעומדים בבסיס התפיסה הניאו-ליברלית. הם מהווים את הקרקע שהנביטה את החששות ואת המדיניות החברתית המגיבה לפחדים מפני סיכונים: שינויים כלכליים ופוליטיים, שקיעת מדינת הרווחה ותפיסת האדם כרציונלי. בשורות הבאות נדון בפרמטרים אלה ונבהיר את הקשר בינם לבין סיכון ותחושות סיכון.

1) שינויים כלכליים-פוליטיים: משנות השמונים של המאה העשרים אימצו רוב המדינות המערביות הדמוקרטיות מודל כלכלי ניאו-ליברלי המבוסס על תחרות, על ליברליזציה של שוק העבודה ועל צמצום מעורבות המדינה בפעילות הציבורית-הכלכלית (Harvey, 2005). מגמה זו היתה חלק מתהליכי גלובליזציה והפרטה והביאה בין השאר לצמצום המגזר הציבורי, לשינוי במבנה שוק העבודה, להתמעטות מקומות עבודה ולכרסום בהתארגנות עובדים ובאפשרויות המיקוח שלהם (Davidov, 2005). כל השינויים האלה יצרו תחושות של ניכור וחוסר שייכות של קבוצות הולכות וגדלות באוכלוסייה, המודרות מתהליכים מרכזיים המתרחשים בחברה. חוסר אמון ביכולתה וברצונה של המדינה לדאוג לשוויון

ולזכויות בשוק העבודה ובתחומים אחרים הגביר תחושות של חוסר יציבות וחוסר ביטחון של חלקים מתרבים בציבור (Dominelli, 1999; Raday, 2002). אנשים רבים החלו להרגיש שהם חשופים למצבי סיכון כמו אבטלה, חולי והעדר דיוור בלי שהחברה תדאג להם או לפחות תצייד אותם בכלים ובאמצעים שיסייעו להם להתגונן מפני מצבים מאיימים בהווה ובעתיד. הם הרגישו נטושים בהווה וחששו שיופקרו לעצמם בעת אסון בעתיד.

2) שקיעת מדינת הרווחה: בד בבד עם השינויים הכלכליים-הפוליטיים החל תהליך של צמצום מדינת הרווחה וכרסום התמיכה החברתית בערכים העומדים בבסיסה. ערכים של שיתוף, אחריות וסולידריות התחלפו בעידן הפוסט מודרניסטי באינדיווידואליזם המשובץ ברחמים מזדמנים, כאלה המתנדפים בקלות ומעורבים ברגשות של עוינות כלפי זה שמוגדר כמסוכן, זר ואחר. כחלק ממגמה זו החל מעבר ממדיניות חברתית תומכת, סובלנית ודוגלת בשיקום ובטיפול ביחיד ובבעיותיו למדיניות הפרטה המושתתת על חיסכון, מהירות, יעילות וענישה מוגברת של אלה הנתפסים כלא נשמעים לכללים החברתיים (Hudson, 2003). בעיות חברתיות שבעבר היו תחת שליטה באמצעות מערכת ריכוזית של המדינה הפכו להיות בעיות של יחידים, שנתפסים כמהווים סכנה בהווה, כנמצאים בסיכון או ככאלה שיהוו סכנה בעתיד. במקביל עברו הביטחון והדאגה ל"חיסון" התושבים מפני סכנות מהשלטון המרכזי לידי אנשי מקצוע פרטיים שהוסמכו לתייג יחידים או קבוצות המהוות סיכון (Edwards & Glover, 2001).

3) תפיסת האדם כרציונלי: אחד ההיבטים המרכזיים המאפיינים את הפרדיגמה של הניאו-ליברליזם הוא ההישענות על גישת הרצון החופשי והאחריות. לפי אסכולה זו אנשים נתפסים כיחידים רציונליים, היכולים לבחור בצורה מושכלת בין אפשרויות שונות העומדות לפניהם, ומכאן שעליהם מוטלת האחריות להתנהגותם ולתוצאותיה (Lash, 2002; Patterson, 2005). אידיאולוגיית הרציונליות הניאו-ליברלית העבירה את האחריות להימצאות במצבי סיכון מהחברה ליחיד עצמו. בהתאם לתפיסה זו האדם הרציונלי הוא זה שצריך לקבל את ההחלטה הנכונה איך להימנע מלהפוך לקורבן לסכנות שמסביבו. עליו מוטלת האחריות להימנע מלהיכנס למצבי סיכון, בין כעברייני ובין כקורבן. על היחיד אפוא להפעיל שיקולים רציונליים שירחיקו אותו ממוקד הסכנה, להיות אחראי למיגון ביתו, לשמירת ביטחונו, לניהול אורח חיים בריא שירחיק ממנו מחלות; עליו לדאוג להישאר בשוק העבודה ולהימנע מחשיפה לסכנות (Dean, 1995; Joyce, 2001;). כך היחיד מוזהר ללא הרף להתנהג בצורה אחראית, לא להסתובב במקומות מועדים לפורענות, להגן על עצמו ועל רכושו, להיות קשוב לאזהרות מפני מצבים מסוכנים לביטחון, לבריאות, לעבודה ולרווחה ולבטח את עצמו בשורה של ביטוחים פרטיים מפני אסונות שונים שיכולים להתרחש מסביבו (ראו Lunt & Blundell, 2000). אזרח טוב ונאמן איננו נמדד עוד במידת התרומה

שלו לחברה, אלא במידת הערנות והזהירות שלו. הציפייה היא שכל אדם יפתח כישורים שיאפשרו לו לזהות מצבי סיכון ולהימנע מהם. על כל אדם להיות פיקח, קשוב וערני (Dean 2000; Freeman, 1992; Rowlingson, 2002). בדרך זו הופרטו ניהול הסיכון וההתמודדות עמו ועברו מהמדינה לידיו של היחיד הנתפס כרציונלי.

לפי התפיסה המציבה את היחיד במרכז כאחראי להתגוננות ולמניעת היחשפות ופגיעה מסיכונים, מקורו של נזק שנגרם עקב מצב מסוכן נעוץ בכישלונו של היחיד הלא אחראי שפעל בצורה לא מושכלת ובניגוד למה שהיה צפוי ממנו, כדי למנוע את המצב, או לחילופין לא ביטח את עצמו מפני סכנה עתידית (Culpitt, 1999: 14). אם כן, האשמת הקורבן במקרה זה עיקרה תפיסת היחיד כאחראי לנזק, ולכן עליו מוטלת האחריות להתמודד עם תוצאותיו (Simon, 1987). הפרטת הדאגה לשלום היחיד, לביטחונו ולרווחתו וגלגול האחריות ממוסדות המדינה ליחיד מאפשרים לחברה להגדיר בעיות חברתיות כבעיות של היחיד שהתעוררו בשל בחירה עצמאית ומתוך אחריות אישית. תהליך אינדיווידואליזציה זה מעניק לגיטימציה לחברה למזער מחויבות חברתית ליחיד ולנזקים שנגרמו לו. המדינה מסירה בכך מעצמה ומפעולותיה את האחריות הקולקטיבית בתחומי הביטחון, הבריאות, יחסי העבודה והכלכלה ומעבירה אותה ליחיד עצמו ולגופים מקצועיים, פעמים רבות פרטיים, הנמצאים במרווח בין המדינה לבין האזרח. בדרך זו אין המדינה חשופה לתביעות מצד אזרחים למגן ולחסן אותם מפני מצבי סיכון או לחילופין לטפל בנזקים שכבר התרחשו, ובמקביל אף איננה מאבדת את הלגיטימציה שלה בעיני הציבור (ראו דיון על פרקטיקה זו אצל איזושטדט ורוזנהק, 2001).

מדיניות חברתית: טכנולוגיות של ניהול סיכון

המדיניות החברתית בתקופה הניאו-ליברלית תורמת להתפתחות תרבות של הימנעות והטמעת סלידה ממצבים שיכולים להביא לסיכון ולא מעודדת ניסיון להתמודד עם בעיות מבניות ומערכתיות היוצרות את הסיכון. מטרת המדיניות היא בעיקר לצמצם ולמזער את הסכנה לממדים נסבלים. המדיניות החברתית בתקופה הניאו-ליברלית הפכה להיות מדיניות של ניהול סיכונים (risk management). ככזאת אין היא עוסקת בניסיונות לזהות את הסיבות לסיכון ולעקרון מהשורש או בשיקום ובטיפול ביחידים וקבוצות. זוהי מדיניות המציינת את המעבר ממדינת הרווחה, המתמודדת עם סיכונים ברמה הקולקטיבית, למדיניות הדוגלת בהפרטה המנהלת סיכונים בשיטות של "זהירות מופרטת" של כל אחד מחברי החברה (O'Malley, 1996).

מדיניות ניהול סיכון היא חלק מדפוס של ממשליות מרחוק, כלומר הרחקת הסיכון וההתמודדות איתו מהמנגנון של המדינה. מתוך צורת משילות זו התפתחו

טכניקות השואפות בעיקר לצמצם את המצבים המאיימים, על פי רוב באמצעות הפרטת האחריות של המדינה כאמור והסתמכות על אנשי מקצוע ומומחים, שעליהם מוטלים משימת הפיקוח על קבוצות "בסיכון" ואיתור של מצבים "מסוכנים" (Castel, 1991; Mythen & Walklate, 2006). פרקטיקה זו נעשית הן באמצעות העברת האחריות לאזרח והן על ידי פיתוח שיטות ניהול המסוגלות ומקטלגות אנשים לפי מידת הסיכון שלהם או הפוטנציאל שלהם להיות בסיכון. הממשליות איננה נעשית באמצעות מרכז חברתי (Donzelot, 1980), אלא דרך גורמים המחשבים את סיכויי היחיד להתנהג בדרכים מסוימות (Rose, 1996a). כך התפתחה משילות המבוססת על לוגיקה של סיכון מחושב (Actuarial risk) שניתן למדוד ולכמת אותו בדומה לדרך שבה מחשבים סיכונים בעולם הביטוח (Rose, 2000). מערכת חדשה זו של רגולציה מוצבת בין המדינה לבין האזרחים.

כדי לנהל את הסיכון, במיוחד במצב של אי ודאות, אימצה המדינה טכנולוגיות של ניהול סיכון הפועלות לזהות גורמים, מצבים ואנשים מסוכנים. טכנולוגיות אלה מבוססות על ניבוי סטטיסטי המוגדר כ- actuarial risk assessment שמטרתו לזהות מראש מצבים המוגדרים כמסוכנים או לא רצויים. המטרה המרכזית של מפעילי טכנולוגיה זו היא לזהות את אלה שהם פוטנציאל למסוכנות או קורבן להתנהגות מסוכנת, תוך הסתמכות על מנגנוני חישוב חיצוניים, על קטגוריות מובנות מראש ועל סעיפים ותקנות משפטיות. כדי לזהות את המסוכן או את הנתון בסיכון, משתמשים בשיטות אבחון מסוכנות (risk assessment) המתבססות על חישובי הסתברויות סטטיסטיות שמטרתם לנבא התנהגות מסוכנת פוטנציאלית. לוגיקה חדשה זו של סיכון לא רק מאבחנת מראש אלא גם מאתרת את האשם שיישא באחריות המשפטית לנזק העתידי (Douglas, 1992:14-16). באופן זה הוחלף המושג צרכים כמושג המרכזי של מדיניות חברתית (Kemshall, 2002) במושג סיכונים, ועובדים סוציאליים הפכו להיות מנהלי תיקים או מנהלי מקרים, באווירה שבה הפרוצדורה תופסת מקום מרכזי ומעצבת את אופן ההתייחסות ליחיד. מגמה של אבחון וקטלוג של אנשים לפי סולמות שונים, המוגדרת בידי גרלנד (Garland, 1995) כמגמה ניהולית (managerialism), אמנם אפיינה את המדיניות החברתית כבר בסוף המאה התשע-עשרה, אך בתקופה הניאו-ליברלית, המושתתת על ממשליות מרחוק באמצעות מערכות טכנוקרטיות ומחושבות, הועמקה מגמה זו והורחבה.

המאובחן כמסוכן או כנמצא בסיכון מורחק על פי רוב מהמשפחה, מאזור מגוריו ומסביבתו הקרובה. הליך זה של הדרה החליף את המטרה המקורית של טיפול במסוכנים ובקורבנות שהתבסס על הכלה ועל נרמול (ראו Braithwaite, 1989). ההוצאה מהחברה לצורך נטרול או הפחתת הסיכון נעשית על ידי הרחקת האדם באמצעות מאסר בפועל או אשפוז כפוי או באמצעות יצירת אמצעי הפרדה בין הגורם המסוכן לבין הקורבן הפוטנציאלי. כך, למשל, המוגדרים כמסוכנים

מורחקים מאזורי מגורים או מקרבה לקורבנות בעזרת צווי הרחקה ובאמצעות הגבלות שונות של פעולותיהם. בשנים האחרונות אנו עדים לשימוש הולך וגובר באמצעים טכנולוגיים מתוחכמים, כמו אזיקים אלקטרוניים, הקפת אזורים בשדות מגנטיים המתריעים על התקרבות העבריין או האדם המסוכן לאזור, פיקוח באמצעות מצלמות, תוכנות מחשב ועזרים טכנולוגיים אחרים, המיועדים להרחיק את המסוכן מקורבנות אפשריים (ראו, למשל, Norris & Armstrong, 1999; Coaffee, 2004).

ההתמודדות עם סיכון בעידן הניאו-ליברלי העבירה את נקודת הכובד לא רק משיקום למניעה ולא רק אל הפרדת המסוכן מהלא מסוכן, האחראי מהלא אחראי, אלא גם מהתייחסות פרטנית ליחיד לניהול קבוצות נרחבות בעלות מאפיינים דומים (Sparks, 2001). מדיניות התגובה לפשיעה, למשל, עברה בהדרגה מהפנולוגיה הישנה המסורתית, שהשקיעה את מאמציה בטיפול ביחיד, זיהוי בעיותיו, ניסיונות לשקם אותו ולנרמל את התנהגותו לאחר סיום הטיפול, ומהתייחסות אינדיווידואלית הבודקת תכונות ואפיוני התנהגויות של יחידים, למדיניות אדמיניסטרטיבית, המעדיפה ניהול וארגון וכן פיקוח על קבוצות עבריינים או קבוצות של מועדים לעבריינות. בכך היטשטשו ההבדלים בין יחידים ובמקביל נבלעה ההתייחסות האינדיווידואלית לפרטים בתוך קטגוריות מובנות מראש שמיועדות למיון ולסיווג קבוצות של יחידים (Feely & Simon, 1992; 1994).

במקום להסתמך על אבחון אינדיווידואלי המצריך משאבים רבים, ניהול הסיכון מתבסס על כלים מצרפיים היוצרים פרופילים של מסוכנות, כאלה המאפשרים לקטלג במהירות אוכלוסיות רחבות. היחס לפרטים בתוך קבוצות אלה מביא בחשבון בעיקר את מידת קרבתם לקו המשותף של מסוכנות (Norris & Armstrong, 1999:25). מדובר בדרך פשוטה וקלה יחסית ליישום, המאפשרת לסווג במהירות יחסית אנשים לפי מידת הסיכון שלהם ללא צורך בידע מקצועי רחב (Simon, 1998), כלומר אין היא מצריכה להפעיל קלינאים ואנשי טיפול במפגשים ארוכים ויקרים. מטרת המדיניות היא לנהל את הסיכון באופן היעיל והמהיר ביותר ולהתמודד עם בעיות חברתיות על ידי צמצומן לממדים נסבלים. אם כן, ניתן לומר שמדיניות זו מושתתת בעיקר על שיקולי תועלת ולא על שיקולים מוסריים (Henry & Milavonovic, 1996); התגובות לנזק חברתי נמדדות בייעילותן המידית במניעת נזק או צמצומו, על פי רוב לטווח הקצר.

האם ניהול הסיכון מסוכן?

בשנותיה הראשונות של המדיניות החברתית של ניהול סיכון החל מעבר גורף ומהיר לשימוש בכלי אבחון בשירותי רווחה, חינוך וענישה. למעבר זה התלוותה התלהבות מהשיטה ומיתרונותיה, מתחושת הביטחון שהשרתה, מהאמונה באובייקטיביות שלה ובשקיפות ההליך ומהמהירות שבה הבטיחה לספק תוצאות ולתת מענה, בעיקר לקבוצות של קורבנות חסרי ישע (ראו דיון אצל Webb, 2006). ואולם בשנים האחרונות החלו להישמע קולותיהם של מבקרים רבים של השיטה שהתייחסו למחיר החברתי שעל היחיד והחברה לשלם בשל השימוש בכלים הנגזרים ממנה. ניתן לראות כמה סוגיות מרכזיות, שלובות זו בזו, הנמצאות בלב הדיון הציבורי הביקורתי בנוגע לשימוש ההולך ומתפשט במושג הסיכון ובאמצעים שפותחו לשם מדידתו:

1) ספקות בנוגע לתקפותם ולמהימנותם של כלי הערכה: למרות הצגת מבחני אבחון המסוכנות ככלים מדעיים ואמינים, הרי שרבים מהם עדיין לא קיבלו תוקף מדעי (Amstrong, 1995). אנשי מקצוע ברחבי העולם משתמשים פעמים רבות בכלים להערכת מסוכנות, שפותחו במדינות מסוימות ולא עברו התאמה למדינות ולאוכלוסיות מקומיות. מלבד זאת הראו החוקרים שאף שהסולמות והמבחנים השונים נמצאים בשימוש זמן רב ומוגדרים כמדעיים, הרי לא הוכח עד כה, שיכולת הניבוי שלהם בנוגע להתנהגות מסוכנת או לקורבנות סיכון אפשריים טובה יותר מאשר הערכות קליניות שבהן נעשה שימוש בעבר (Baumann et al., 2005). למרות המגמה של חקיקה מסיבית של חוקים המפרידים בין אלה המוגדרים כבעלי פוטנציאל לאלימות לבין החברה בכלל וקורבנות ספציפיים בפרט, כמעט אין ממצאים המוכיחים שמגוון אמצעי ההגנה שאומצו (צווי הרחקה, אזיקים אלקטרוניים ואחרים) אכן תרמו להגנה טובה יותר מפני אלה שהוגדרו כמסוכנים (Roger, 2000).

2) ספקות בנוגע לאובייקטיביות של כלי הערכה: בעוד ששיטת הערכה וכלי האבחון מוצגים כאובייקטיביים וכמבוססים על משתנים אוניברסליים, הרי שחוקרים רבים מצביעים על כך ששיטות אלה הן תוצרים חברתיים (artifacts social), המובנים חברתית ומבוססים על הנחות יסוד תרבותיות, לרבות סטריאוטיפים ודעות קדומות (Lupton, 1999). יש לזכור שהן האדם הבונה את המכשיר והן המשתמש בו מושפעים מערכים, מהבנות ומתפיסות חברתיות וכן מתרבויות דומיננטיות (Rose, 1998). ההערכות עצמן, הקטגוריות שהן יוצרות ואופן השימוש בכלי הערכה אינם מנותקים מהקשר פוליטי-חברתי ומשקפים נורמות חברתיות ותרבותיות, הערכות מוסריות ואידיאולוגיות (Douglas & Wildavsky, 1982) המשוקעות בתוך תפיסות עולם בדבר מהותה של התנהגות

ראויה, מותרת ומקובלת ומהותה של התנהגות אסורה ומסוכנת (ראו דיון אצל Simon, 1988 ;Ericson & Haggerty, 1997 Mass, ;1997). מלבד זאת, הגדרת התנהגויות ומצבים כחמורים, מפחידים ומאיימים איננה אובייקטיבית אלא מובנית חברתית (Wormith, 1997).

במהלך הערכת המסוכנות נבנה "סיפור של סיכון" המערב בתוכו משתנים קבועים, כמו עוני ומחלות, ומבוסס גם על הנחות וסטריאוטיפים. יוצא אפוא שהנרטיב הסיפורי מושפע ממדידת המרחק של חיים והתנהגויות של קבוצות אוכלוסייה מ"הקו הנורמלי" המאגד את כלל ההתנהגויות המוגדרות כמאפיינות חיים תקינים בהתאם לתפיסות ערכיות של הקבוצות ההגמוניות בחברה. לתוך סיפור זה משובצות הוכחות ועדויות שנאספו מכל עבר ומתאימות לנרטיב ההולך ונבנה.

מחקרים שנערכו בשנים האחרונות מצביעים על כך שהמשתנים שעליהם מבוססים הכלים משקפים תפיסות ועמדות חברתיות המשתנות מחברה לחברה (ראו דיון אצל Tierney, 1999). כך למשל, חוקרים הצביעו על הבדלים בין עובדים סוציאליים קנדים לישראלים בהערכת מסוכנות בהקשר המשפחתי (Gold et. al., 2001). ההבדלים שנמצאו נבעו משוני בתפיסת הגדרת תפקוד האם, מהערכות שונות בנוגע לשיתוף הפעולה של האם עם אנשי המקצוע ומהתייחסות שונה למיקומה החברתי ולתפקידה של המשפחה בשתי החברות (Benbenishty et. al., 2003).

מחקרים שונים הראו שקבוצות שוליות בחברה נוטות להיות מוגדרות כמסוכנות יותר מאחרות. סוויפט (Swift, 1995) למשל הסיקה שאימהות חד הוריות, השייכות על פי רוב לקבוצות אתניות ומעמדיות מודרות בקנדה, נתפסות אצל פקידי הרווחה כסיכון לילדיהן יותר מאימהות נשואות. פעולות שונות שהאימהות עשו והיבטים שונים של חייהן, כגון שהות במקום העבודה בשעות אחרי הצהריים, הכנסה נמוכה, מחלות או היסטוריה אישית כמו קורבנות בעבר, פורשו כהזנחה וכאיום פוטנציאלי, על פי רוב בלי שנמצא פתרון לבעיות אלה. הגדרת הילד כנתון בסיכון גררה איתה פעמים רבות את הוצאתו מהבית כדי להרחיקו מהמצב המאיים עליו. מכיוון שאימהות חד הוריות נדרשות, ככל אדם אחר בחברה בתקופת המודרניות המאוחרת, לפעול בהתאם לשיקולים רציונליים ולהקטין את הגורמים המסכנים בסביבתן, הרי עוני, מחלה, אבטלה או תעסוקה עד שעות מאוחרות נחשבו ככשלים ביכולתן לגדל ילדים בסביבה בטוחה ויציבה ופורשו כאי נכונות לנקוט אמצעים כדי להוריד את מפלס הסכנה באזור המחיה של הילד. מכיוון ששיקול הדעת של המודד מוגבל ואין ביכולתו לשקלל נסיבות רחבות יותר, גדל הסיכוי שיגדיר אם חד הורית כ"אם מסכנת" ויחס משקל סגולי גבוה בתוך הסולם המודד סיכון לאי נקיטת אמצעים להגן על ילדיהן. נשים אלה

הוכנסו למעשה למעגל קסמים בלי יכולת לפרוץ אותו, משום שכל פעולה שעשו פורשה כמהווה סיכון לילדיהן.

הכלים שפותחו להערכת סיכון ומסוכנות מבוססים על חישובים סטטיסטיים והסתברויות בנוגע להתנהגויות של חברי קבוצות מסוימות, אך מיושמים בלי להתחשב בנסיבות החיים של קבוצות אוכלוסייה שונות. כך, למשל, בגלל מספרן הקטן היחסי של נשים בקרב אוכלוסיית האסירים (Naffine, 1996; Smith & Paternoster, 1987) לא פותחו מבחני הערכת מסוכנות ייחודיים להן. מבחני הערכת מסוכנות מתבססים ברובם על חישובים המשקללים נתונים שונים המאפיינים התנהגות של גברים, לעתים תוך התאמה מזערית. נמצא שלמבחנים אלה רלוונטיות נמוכה לאסירות לאחר שחרורן; הן מתמודדות עם מציאות של ניכור והדרה מעצם היותן נשים ועברייניות הנושאות עמך סטיגמה שלילית המקשה עליהן להתקבל למקומות עבודה ולהשתלב בחברה. מלבד זאת הן מתמודדות עם הצורך לגדל ילדים כאימהות חד הוריות ועם מצבי עוני ומצוקה, השפלה והתעללות (Hanna-Moffat, 1999). לשלל התמודדויות אלה לא נמצא ביטוי בתוך כלי ההערכה.

3) מגבלות הנובעות מתפיסת היחיד כאובייקט אקטוארי: תפיסת היחיד כאובייקט אקטוארי גוררת בעקבותיה התמקדות באפיזודה מסוימת בחייו ובהיבטים ספציפיים של אישיותו ומעשיו במנותק מהקשרים חברתיים רחבים ומנסיבות חיים שבתוכם היחיד מקבל החלטות ופועל. במלים אחרות, הפיכת היחיד לסוכן אקטוארי מתעלמת ממכלול חייו, מהתלבטויות וקשיים העומדים לפניו, ומציגה אותו כאדם הפועל בקור רוח וללא מוסר. מבחני הערכת המסוכנות מביטים על היחיד כעל מקור מידע וכעל מסד נתונים שניתנים לקטלוג בתוך טבלאות (Parton, 1998). כלים אלה תופסים את המאובחן כאובייקט הניתן למדידה, תוך התעלמות מממדים סובייקטיביים ומשתנים לא פורמליים שלא ניתנים למדידה ולכימות. במלים אחרות, היחיד נתפס כפרט בתוך קבוצות וקטגוריות שניתן למדוד ולנהל אותן. המערכת זנחה אם כך את תפיסת הפרט כמייצג עולם משל עצמו, ועברה לנהל קבוצות אוכלוסין רחבות על בסיס מכנים משותפים (עניים, חולים, מסוכנים וכו'). הסתכלות מצומצמת זאת מונעת התבוננות באדם כפרט בעל נפקות רחבה יותר מעבר להגדרה מערכתית וקבועה מראש.

4) טשטוש ובלבול בין צרכים למסוכנות: במבחני הערכת מסוכנות מתרחש מעבר נזיל בין המושגים צרכים וסכנות. עוני, מחלה ומצבים בעייתיים אחרים מוגדרים כמצבים המורים על היותו של אדם בסיכון או מסוכן, ולא כצרכים שיש להתמודד איתם כדי לשנותם או לשפרם. תרגום הצרכים לפרמטרים של מסוכנות עלול להתרועע אנשים רבים מלדרוש ולמצות את הזכויות המגיעות להם, משום שבהקשר זה דרישה למיציאת זכויות נתפסת כחרב פיפיות המופעלת כנגד המבקשים. לכן ייתכן שאנשים יימנעו מלדווח על מצוקות כדי שאלה לא יהוו פרמטר נוסף המוזן

אל המחשב כאחד מנתוני מדד המסוכנות. כך בקשות לעזרה כספית, לתמיכה ועזרה בדיוור, לעזרה במציאת עבודה, לתשלום לתרופות, לסיוע בטיפול בילדים והצהרות על אבטלה, הזנחה וחשיפה לאלימות נתפסות כמידע מסוכן שאין להעבירו לרשויות. כפועל יוצא מכך שקבוצות אוכלוסייה מסוימות נאלצות למעשה לוותר על זכותן לקבל סיוע שיוכל להיטיב, ולו במעט, את מצבן הכלכלי, רווחתן או בריאותן, וכך גוברות הדרתן החברתית ותחושת השוליות שלהן.

5) התמקדות בהערכה ללא מתן מענה לבעיות היחיד: רוב הכלים המודדים סיכון לא מעוגנים בתוך מדיניות רחבה המאפשרת לאנשי המקצוע לשקול אפשרויות טיפול ושיקום לאחר ביצוע האבחון. רוב המשאבים והאנרגיות מופנים לבניית מערכות זיהוי ולא ליצירת אפשרויות לטיפול ביחיד המאובחן. פעמים רבות תשומת הלב הציבורית באה לקצה לאחר שהופעלה מערכת זיהוי ואיתור של מסוכנות, והמסוכן נכלא, בודד או הוטלו עליו הגבלות שונות המרחיקות אותו מאזור הסכנה, ממוקד העניין הציבורי. קץ ההתעניינות הציבורית גורם לכך שתוכניות טיפול ושיקום לא מופעלות או סובלות מחוסר תקציבים. חוקרים מצאו שמספרן של ההתערבויות הטיפוליות לאחר האבחון הוא קטן ביותר, ותוצאותיהן כמעט ולא נבדקו באופן אמפירי (Flynn & Bouchard, 2005). בשל המחסור בתוכניות טיפוליות, במקרים רבים היחיד נאלץ לחפש לעצמו פתרונות טיפול חלופיים ודרכים שבהן יתאפשר לו להמשיך בחייו בלי שיוגדר כמהווה סיכון.

6) שינויים באתיקה ובפרקטיקה של אנשי המקצוע: הליך אבחון של מסוכנות נתפס כתורם לשקיפותו של הליך קבלת החלטות ומסייע לעמידתו מול ביקורת חיצונית ציבורית ומשפטית. במקביל לתפיסה זו, וכפועל יוצא ממנה, היכרות אישית עם הלקוח המאובחן, כמרכיב מרכזי הנמצא בבסיסה של העבודה הסוציאלית, נזנחה או עברה לשוליים. עקב הדרישה למערכת יעילה ומהירה, אבחוני מסוכנות נעשים במהירות, ללא חקירה רצינית לעומק המקרה ובכך יוצרים למעשה פס ייצור שבו אנשי המקצוע ממלאים תפקיד שולי ולעתים טכני בלבד (Parton, 1998). במקרים אלה מצטמצם כמעט לחלוטין הקשר הבין-אישי בין איש המקצוע ללקוח, ובמקומו נוצר קשר בין הנתונים המופשטים של אותו לקוח לבין איש המקצוע (Parton, 1996; Rose 1996b). עובדים סוציאליים הפכו להיות מנהלי סיכון האחראים על הפרדת האחראי מהלא אחראי, על הבחנה בין היחידים המסוגלים לדאוג לעצמם במצבי סיכון לאלה שאינם מסוגלים. בדומה לכך ייתכן שגם שופטים שהופכים להיות תלויים יותר ויותר באבחוני מסוכנות בקביעותיהם ייטו להתעלם מהאדם העומד לפנייהם ויראו לנגד עיניהם את אוסף הנסיבות הקשורות לביצוע העבירה.

בחברה הנשלטת בידי האתוס הניאו-ליברלי יש חיפוש מתמיד אחר אשמים באי נקיטת הצעדים המתאימים להגנה מפני הסיכון. באווירה זו המאובחן נתפס כמהווה סיכון לא רק לחברה ולסביבתו, אלא גם למעריכים החוששים שמא ישגו

בניבוי ההתנהגות העתידית. ניבוי מוטעה עלול לגרום תביעה, כתב אישום ותוצאות משפטיות, מקצועיות ואישיות חמורות לאנשי המקצוע. כדי להגן על עצמם, ייטו אנשי מקצוע להשתמש בשאלונים מובנים ומוכנים ויצמצמו ככל האפשר את שיקול הדעת. שימוש בטפסים מוכנים מראש והימנעות מהפעלת שיקול דעת מרחיקים את איש המקצוע ממוקד הבעיה ומחסנים אותו מפני תביעה עתידית (Culpitt, 1999). סיווג של אדם המסוכן לעצמו ולאחרים כלא מסוכן חושף את המסווג לתביעות משפטיות ולביקורת ציבורית. סביר אפוא שהמעריכים ייטו לעבר החמרה ויחששו להקל. הסיכוי שיוגש ערעור על סיווג מחמיר מדי הוא קלוש, משום שכפי שראינו רוב האנשים החשופים לסיווג כמסוכנים שייכים לקבוצות מודרות בחברה, ונגישותן של אלה לידע ולכלים משפטיים הדרושים כדי לתבוע את המסווג או לכל הפחות לתבוע ממנו לנמק את טבע הסיווג מצומצמת ביותר (ראו דיון על נגישות לצדק של קבוצות מוחלשות אצל Moorhead & Pleasence, 2003).

הטכנולוגיות החדשות של אבחון החליפו את מערכת האמון (trust) בין עובד הרווחה לבין הפונה ובין עובד הרווחה לבין האחראים עליו. העובדים נדרשים לא לקבל את ההחלטה "הנכונה" אלא את ההחלטה "שניתן להגן עליה" (How, 1992). השיח הדומיננטי בשירותי רווחה רבים השתנה אפוא משיח טיפולי למשפטי, כלומר שיח המשולל כלים מורכבים ורגישים דיים הנחוצים לשם התייחסות לבני אדם והערכתם על כל מורכבותם ונסיונות חייהם.

מערכת הסיווגים והאבחונים מעמידות עובדי רווחה רבים לפני דילמה. מצד אחד הם מבינים את הבעייתיות של התמקדות צרה באפיוזדה אחת או בהיבט אחד של חיי האדם, מצד אחר עליהם להגן על עצמם. במלים אחרות, עובדי הרווחה מצויים בקונפליקט בין מחויבותם למערכת הרחבה ולארגון שהם עובדים בו לבין הצורך להישמע לערכים המקצועיים המעודדים פיתוח יחסי אימון בינם לבין לקוחותיהם לצד הצעות להגשת עזרה וסיוע (ראו דיון אצל Webb, 2006).

ההשתלטות של גישת המסוכנות על המערכות השונות, לרבות מערכות הרווחה, כפי שצינו מעלה, באה על חשבון גישת הזכויות. ההיענות לדרישות הולכות וגוברות לאבחן בכל מקרה ומקרה את המסוכן או את הנתון בסיכון מאופיינת בחוסר סובלנות ובתביעה לזיהוי מראש של מערך גורמי הסיכון או של אנשים מסוכנים, גם במחיר הסתכנות בזיהוי שגוי. תופעה זו עלולה לגרום למאבחן להתעלם מזכויות האדם של המאובחן. בהתריעה על כך, בהקשר של הטלת פיקוח על עבריין מין, טענה נשיאת בית המשפט העליון:

[...] רואה אני להדגיש כי הטלת מגבלות על אדם שנידון בבית משפט,

שדינו נגזר והוא ריצה את עונשו, היא ללא ספק פגיעה בזכויות היסוד שלו –

הזכות לחירות, לחופש תנועה, לחופש עיסוק ולחופש אישי. המחוקק קבע

שניתן לפגוע בזכויות אלה בהתקיים תנאים נאותים לכך, וזאת לשם הגנה על

הציבור. הפגיעה המתבקשת היא בוודאי לתכלית ראויה, אך עליה להיות מידתית ולאחר קיום הליך ראוי שבו תינתן לעברייני הזדמנות להשמיע טענותיו (מדינת ישראל נגד פלוני בש"פ 686/07).

סיכום ומגמות עתידיות

מהמאה התשע-עשרה ועד היום המושגים סיכון, מסוכנות וביטחון היו חלק ממדיניות חברתית. במהלך השנים חלו שינויים במשמעותם של מושגים אלה, במשקלם הסגולי בתוך המדיניות החברתית ובדרך שבה יושמו. בעבר ראו סכנה כגורם הנובע מכוחות חיצוניים המצויים מעבר ליחיד ולכן יכולתו לשלוט בהם נתפסה כמוגבלת. בתקופת המודרניות, עם התפתחות המדע, התפתחה תקווה שניתן יהיה, בעזרת שימוש במדדים סטטיסטיים מתקדמים, לנבא את הסיכוי להיפגע מסיכון, להעריך אותו ולהתכונן לקראתו. במהלך רוב שנות המאה העשרים, שבהן פרדיגמת מדינת הרווחה היתה דומיננטית בחלקים רבים של העולם המערבי, הניבוי עצמו, כמו גם "חיסון" חברי החברה מפני נזקי המצב המסוכן וההתמודדות עם הנזקים, נתפסו כחלק מאחריות סולידרית של החברה כלפי חבריה האזרחים. כך בוטחו רוב האזרחים בידי המדינה. שמירה על הביטחון האישי ועל גבולות המדינה נתפסה כחלק מאחריות המדינה. המדינה נתפסה כאחראית גם לאספקת שירותי חינוך, רפואה ורווחה.

בתקופת המודרניות המאוחרת, בשלהי המאה העשרים ובמהלך השנים הראשונות של המאה העשרים ואחת, נחלשה התמיכה במדינת הרווחה, ורוב המדינות המפותחות אימצו את הפרדיגמה הניאו-ליברלית. כחלק מתפיסת עולם רחבה הופרטה בתקופה זו ההתמודדות עם מצבי סיכון והועברה מאחריות המדינה ליחיד שנתפס כזה שעליו מוטלת האחריות לפעול בצורה מושכלת והגינת כדי למנוע מצבי סיכון, להימנע מחשיפה למצבים כאלה, להכין עצמו לקראת נזקים עתידיים ולטפל בעצמו ובמשפחתו במקרים שבהם ניזוקו בשל מצבי סיכון.

תהליך הפיכת האדם לנושא באחריות מאפיין את המשילות בתקופה הניאו-ליברלית. המדינה הרחיקה עצמה מאחריות לגורל היחיד, אך בה בעת המשיך המנגנון המדינתי לכוון את מעשיו ולפקח עליו מרחוק. אי יכולתו של היחיד להתכונן לבאות ולהתמודד עם נזקים נתפסה לא כחלק מאחריות המערכת אלא כהוכחה לכך שהוא בעייתי, לא מתפקד, לא כשיר ולא מתאים. כחלק ממגמת הממשליות מרחוק התפתחו מכשירי מדידה המוצגים כמדעיים ואובייקטיביים, ומאפשרים לקבוצות של אנשי מקצוע ואף ליחיד עצמו להגדיר מצבי סיכון ואת האנשים המסוכנים. השימוש במכשירים אלה אפשר מדיניות של ניהול סיכון ופיקוח על קבוצות גדולות של יחידים שחולקים מכנים משותפים של מסוכנות.

פרדיגמת השיקום והטיפול הוחלפה אם כך בלוגיקה של סיכון ובתהליכים פורמליים המחויבים לאתוס של מהירות ויעילות בתוך מסגרת המדגישה פרמטרים של עלות-תועלת.

צורת ניהול סיכון זו מתאפיינת בבעיות רבות הקשורות הן למכשירי המדידה עצמם ולדרך שבה הם נבנים ומיושמים והן להשלכות על תפקיד אנשי המקצוע בכלל, על עובדים סוציאליים בפרט ועל החברה בכללותה. חוקרים הצביעו על סוגיות הקשורות לתוקף ולמהימנות של כלי המדידה המשמשים לאבחון רמות שונות של מסוכנות. הם הצביעו על ההבניה החברתית של המדדים המרכיבים את השאלונים המודדים מסוכנות ובמיוחד התריעו שלמרות ההצהרות על אובייקטיביות המדדים, הרי לא ניתן להימנע מהשפעתם של ערכים, סטריאוטיפים ודעות קדומות על ההערכות. בנוסף התריעו החוקרים על הפיכתם של עובדים סוציאליים מאנשי מקצוע מיומנים בהכנת היחיד ופעולתו בתוך הקשר חברתי רחב לעובדים שמיומנותם העיקרית היא לפעול במהירות תחת שיקולים משפטיים ומערכתיים, הזורים לעתים לאתיקה של העבודה הסוציאלית. יש לכך השלכות חברתיות מרחיקות לכת על היחיד המוערך והמאובחן, שפעמים רבות שייך לקבוצות מוחלשות ומודרות בחברה. עצם הגדרתו כמסוכן, לעתים תוך כדי תרגום צרכים ומצוקה כמצבי סיכון, ממשיכה מעגל קסמים של תחושות ניכור ואי שייכות.

לכל האמור לעיל יש השפעות חברתיות רחבות. ראשית, היחיד בחברה הניאו-ליברלית נהפך להיות מושא לאבחון, שפרטיותו נפרצת בלי שיהיה מודע לכך. הפיכתו לאובייקט נצפה ומדיד מפשיטה אותו מהאינדיווידואליות שלו, שכן תכונותיו כונסו לתוך קטגוריות מצרפיות בלי להבחין בשוני בינו לבין פרטים אחרים. שנית, מערכות הגנה משפטיות ופיסיות, הנבנות סביב אנשים ומקיפות אותם מתוך מטרה להגן עליהם, הופכות את המוגנים לאסירים בתוך סבך של חומות וסורגים, ובכך הם מאבדים למעשה את החופש שלהם. (ראו למשל Erez & Ibarra, 2007; Hughes, 1998). שלישי, ההתייחסות לכל אדם כאל יצור רציונלי שעליו מוטלת האחריות להימנע ממצבי סיכון ולשאת בתוצאותיהם מובילה למדיניות חברתית מפלה, הממדרת קבוצות אוכלוסייה שנגישותן לידע ולמשאבים חומריים ומשפטיים, המאפשרים להן להתכונן לקראת סכנות ולהתמודד איתן, מוגבלת. אי יכולתם של פרטים הנמנים עם קבוצות אלה למגן את עצמם בפני אסונות, או להתמודד עם תוצאות של סיכונים כאשר הם מתרחשים, מתפרשת כחוסר מסוגלות להיות חברים אחראים וראויים בחברה, כי הדרישות לביטוחים פרטיים, להצטיידות באביזרים להגנה אישית, לאורח חיים בריא ולהבטחה של תעסוקה אינן רלוונטיות בהקשר שלהן. על כן שוליותם ואי יכולתם של פרטים הנמנים עם קבוצות אוכלוסייה מודרות לפעול כמצופה מהם רק הולכות ומתחזקות (ראו דיון אצל Hoggett, 2001). הגדרות המסוכנות תורמות

אפוא לביסוס ולהנצחה של פערים ויחסי כוחות חברתיים, של שוליות, ניכור וחוסר שייכות. הגדרת אדם כסוטה מהתנהגות נורמטיבית באמצעות הגדרתו כמסוכן מצביעה עליו כעל אחר ושונה, אף שפעמים רבות לא היה פרט זה מעורב כלל בהתנהגות עבריינית או מאיימת. העברת האחריות למניעת החשיפה למצבי סיכון לידי היחיד והאשמתו בנזקים שנגרמים לו ולחברה מצטרפת לגל רחב של האשמת הקורבן ותהליכים של קרימינליזציה ואינדיווידואליזציה של בעיות חברתיות – תהליכים המשמרים פערים חברתיים ותורמים לדה-פוליטיזציה של הסטייה בפרט ושל הנסיבות שהובילו לפשע המסוכן בכלל (ראו דיון אצל Parton, 1996).

במהלך השנים האחרונות החלו לפתח מסגרות פעולה שייטנו מענה לביקורות שנמתחו על השימוש באבחוני המסוכנות. ההתייחסות להגדרת הסיכון התרחבה, ורוב העוסקים בתחום מסכימים שיש משתנים רבים המשפיעים על רמת המסוכנות של המאובחן. בתחום הפסיכיאטרי פותחה גישה משולבת של הערכה קלינית מובנית (structured clinical assessment), המאפשרת לגורם המקצועי להפעיל שיקול דעת באופן מבוקר לאור הנסיבות המיוחדות של כל מקרה (ראו Maurutto & Hanna-Moffat, 2006). מגמות חדשות אם כך קוראות ליצור מכשירי ניבוי גמישים יותר, שיאפשרו לאנשי מקצוע ולמומחים להפעיל יותר שיקול דעת במהלך ההערכה.

במקביל החלו להתפתח כלי אבחון מורכבים שבהם נעשה ניסיון להשתמש ב"משתנים דינמיים", דהיינו משתנים גמישים המסתכלים על נסיבות של יחידים, חרף העובדה שקשה ולעתים בלתי אפשרי לכמת משתנים אלה. משתנים אלה הצטרפו למשתנים שלא ניתן לשנותם, כמו התנהגויות שהתרחשו בעבר (היסטוריה פלילית) לרבות משתנים "קבועים וסטטיים" כמו גיל ומין. המטרה של הכלים החדשים היא לזהות את אותם גורמים המהווים בסיס שאיתו ניתן לעבוד כדי לחולל שינוי (Cheliotis, 2006). אפשר להצביע על מגמה חדשה הרואה את היחיד לא כאובייקט מסוכן מקובע (fixed risk object), אלא כיחיד מסוכן הניתן לשינוי (transformative risk subject; ראו דיון אצל Hannah-Moffat, 2005). מטרת מגמה זו היא לשלב בין הגנה על החברה מפני המסוכנים ביותר לצד הכלה של האחר (O'Malley, 2004b). הכוונה היא ללכת מעבר לניהול מסוכנות ולחפש דרכים להעצמה, למזעור הסיכון, לתיקון ולשינוי, תוך כדי שמירת זכותה של החברה לביטחון, בלי להפוך את ניהול הסיכון עצמו לסיכון ליחיד ולחברה כאחד.

 מקורות

- אייזנשטדט מ' ורוזנהק ז' (2001). הפרטה ודפוסי מעורבות חדשים של המדינה: תוכנית הסיעוד בישראל, **ביטחון סוציאלי** 60.
- מדינת ישראל משרד הרווחה (2004) **הוראות והודעות: מניעה וטיפול בתופעת האלימות במשפחה**. הוראה 3.28 לפרק 3 בתע"ס.
- סבה, ל' (1984) חיזוי מסוכנות במערכת העונשית. **עבריינות וסטייה חברתית**. י"ב: 64-51.
- Alario, M. & Freudenburg, W. (2003). The paradoxes of modernity: Scientific advances, environmental problems, and risks to the social fabric. *Sociological Forum*, 18(2), 193-214.
- Amstrong, D. (1995). The rise of surveillance medicine. *Sociology of Health and Illness*, 17(3): 392-404.
- Baumann, D., Law, J. Sheets, J. Reid, G., & Graham J. (2005). Evaluating the effectiveness of actuarial risk models. *Children and Youth Services Review*. 27, 465-490.
- Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*. London, Sage.
- Beck, U. (2002). The terrorist threat: World risk society revisited. *Theory, Culture and Society*, 19(4): 39-55.
- Benbenishty, R., Osmo, R., & Gold, N. (2003). Rationales provided for risk assessments and for recommended interventions: A comparison between Canadian and Israeli professionals. *British Journal of Social Work*, 33(2), 137-155.
- Braithwaite, J. (1998). *Crime, shame and reintegration*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Castel, R. (1991). From dangerousness to risk. In Burchell, G., Gordon, C. & Miller, P. (Eds.). *The Foucault effect: Studies in governmentality*. London, Harvester Wheatsheaf.
- Cheliotis, L. K. (2006). How iron is the iron cage of the new penology: The role of human agency in the implementation of criminal justice policy. *Punishment and Society*. 8(3), 313-340.
- Coaffee, J. (2004). Rings of steel, rings of concrete and rings of confidence: Designing terrorism in central London pre and post September 11th. *International Journal of Regional Research*. 28(1), 201-211.
- Cohen, S. (1985). *Visions of social control: Crime, punishment and classification*. Cambridge, Polity Press.

- Covello, V.T. & Mumpower, J. (1985). Risk analysis and risk management: An historical perspective. *Risk Analysis*, 5 (2), 103–120.
- Culpitt, I. (1999). *Social policy and risk*. London: Sage.
- Davidov, G. (2005). Enforcement problems in "informal" labor markets: A view from Israel. *Comparative Labor Law and Policy Journal*, 27(3), 3-25.
- Dean, H. (2000). Managing risk by controlling behavior: Social security administration and the erosion of welfare citizenship. In: Taylor-Gooby, P. (Ed.). *Risk, trust and welfare* (pp. 51-68). London, Macmillan.
- Dean, M. (1995). Governing the unemployed self in an active society. *Economy and Society*. 24 (4), 559 – 583.
- Dominelli, L. (1999). Neo-liberalism, Social Exclusion and Welfare Clients in a Global Economy. *International Journal of Social Welfare*, 8 (1), 14–22.
- Donzelot, J. (1980). *The policing of families: Welfare versus State*. London, Hutchinson.
- Douglas, M. (1986). *Risk Acceptability according to the social science*. London, Routledge and Kegan Paul.
- Douglas, M. (1992). *Risk and blame: Essays in cultural theory*. London, Routledge.
- Douglas, M. & Wildavsky A.B. (1982). *Risk and culture: An essay in the selection and interpretation of technological and environmental dangers*. Berkley, University of California Press.
- Edwards, R. & Glover, J. (2001). Risk, citizenship and welfare: Introduction." In Edwards, R. & Glover, J. (Eds.) *Risk and citizenship: Key issues in welfare*. London, Routledge.
- Erez, E. & Ibarra, P. (2007). Making your home a shelter: Electronic monitoring and victim re-entry in domestic violence. *British Journal of Criminology*, 47(1),100-120.
- Ericson, R. & Haggerty, K. (1997). *Policing the risk society*. Toronto, University of Toronto Press.
- Feeley, M. & Simon, J. (1992). The new penology: Notes on the emerging strategy of communication and its implications. *Criminology*, 39, 449-474.
- Feeley, M. & Simon, J. (1994). Actuarial justice: The emerging new criminal law. In: D. Nelken. (Ed.). *The Futures of Criminology* 9 (pp. 220-243). London: Sage.

- Flynn, R.J. & Bouchard, D. (2005). Randomized and Quasi-Experimental Evaluations of program impact in child welfare in Canada: A review. *The Canadian Journal of program evaluation*, 20(3), 65-100.
- Freeman, R. (1992). The idea of prevention: A critical review. In: Scott, S.G., Platt, W.S. & Thomas, H. (Eds.) *Private risks and public dangers*, Aldershot, Avebury.
- Furedi, F. (1997). *Culture of fear: Risk-taking and the morality of low expectation*. London: Cassell.
- Garland, D. (2001). *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Garland, D. (2003). The rise of risk. In: Ericson, R. & Doyle, A. (Eds.). *Risk and Morality*. Toronto: University of Toronto Press.
- Garland, D. (1995). Penal Modernism and Post Modernism In T. Blomberg, T. & S. Cohen (Eds.) *Punishment and Social Control* (pp. 181-210). New York: Adlune de Gruytrt.
- Garland, D. & Sparks, R. (2000). Criminology, Social Theory and the challenge of our times. In: *Criminology and Social Theory*. (Eds.) Garland, D. & Sparks, R. Oxford, Oxford University Press.
- Giddens, A. (1990). *The consequences of modernity*. Polity: Cambridge.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge, Polity Press.
- Giddens, A. (1994). Risk, trust and reflexivity. In Beck, U (ed.). *Reflexive modernization*. Lash, S. & Giddens, A. (Eds.). Polity Press, Cambridge.
- Giddens, A. (1998). Risk Society: The context of British Politics, in Franklin, J. (ed.) *The politics of risk society*. Oxford, Polity Press in association with the Institute of Public Policy Research.
- Gold, N., Benbenishty, R., & Osmo, R. (2001). A comparative study of risk assessments and recommended interventions in Canada and Israel. *Child Abuse & Neglect*, 25(5), 607-622.
- Hacking, I. (1990). *The taming of chance*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Hannah-Moffat, K. (2005). Criminogenic needs and the transformative risk subject. *Punishment & Society*, 7 (1): 29-51.
- Hannah-Moffat, K. (1999). Moral agent or actuarial subject: Risk and Canadian women's imprisonment. *Theoretical Criminology*, 3(1), 71-94.
- Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford, Oxford University Press.

- Henry, S. & Milovanovic, D. (1996). *Constitutive Criminology: Beyond Postmodernism*. Thousand Oaks, Ca, Sage.
- Hoggett, P. (2001) Agency, Rationality and Social Policy. *Journal of Social Policy*. 30(1): 37-56.
- How, D. (1992). Child abuse and the bureaucratisation of social work. *Sociological Review*, 40(3), 491-508.
- Hough, M. & Mayhew, P. (1985). Taking account of crime: Key findings from the second British Crime Survey. Home Office Research Study No. 85. London, HMSO.
- Hudson, B. (2003). *Justice in the risk society: Challenging and re-affirming justice in late Modernity*. London: Sage.
- Hughes, G. (1998). Understanding crime prevention: Social control, risk and late modernity. Buckingham, Open University.
- Joyce, P. (2001). Governmentality and risk: setting priorities in the new NHS. *Sociology of Health & Illness*, 23 (5), 594–614.
- Kemshall, H. (2002). *Risk, social policy and welfare*. Philadelphia, Open University Press.
- Lash, S. (2002). Foreword: Individualization in a non-linear mode. In: Beck, U. & Beck, E.G (Eds.). *Individualization: Institutionalized individualism and its social and political consequences*, London: Sage.
- Lunt, P. & Blundell, J. (2000). Public understanding of financial risk: The challenge to regulation. In: Taylor-Gooby, P. (Ed.). *Risk, trust and welfare* (pp. 114-130). London, Macmillan.
- Lupton, D. (1999). *Risk and sociocultural theory: New directions and perspectives*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Mass, M. (1997). The Determinants of parenthood: Power and responsibility. *Human Relations*, 30(3), 241-260.
- Maurutto, P. & Hanna-Moffat, K. (2006). Assembling risk and the restructuring of penal control. *British Journal of Criminology*, 46, 438-454.
- Moorhead, R. & Pleasence, P. (2003). Access to justice after universalism: An introduction. *Journal of Law and Society*. 30(1), 1-10.
- Mythen, G. & Walklate, S. (2006). Criminology and terrorism. Which thesis? Risk society or governmentality?, *The British Journal of Criminology*, 46, 379-398.
- Naffine, N. (1996). *Feminism and Criminology*. Malden, MA, Polity Press.
- Norris, Clive and Gary Armstrong (1999) *The maximum surveillance society: The rise of CCTV*. Oxford: Oxford University Press.

- O'Malley, P. (1996). Risk and responsibility. In Barry, A., Osborne, T. & Rose, N. (Eds.) *Foucault and political reason: Liberalism, neo-liberalism and rationalities of government* (pp. 189-207)., London, UCL Press.
- O'Malley P. (2004a). Risk, uncertainty, government. London, The Glasshouse Press.
- O'Malley, P. (2004b). The uncertain promise of risk. *The Australian and New Zealand Journal of Criminology*. 37(3), 323-343.
- Parton, N. (1996). Social work, risk and the 'blaming system', In: Parton, N. (Ed.) *Social theory, social change and social work* (pp. 98-124). London, Routledge.
- Parton, N. (1998). Risk, advanced liberalism and child welfare: The need to rediscover uncertainty and ambiguity. *British Journal of Social Work*. 28: 5-27.
- Patterson, T.C. (2005). The turn to agency: Neoliberalism, individuality, and subjectivity in late-twentieth-century Anglophone archaeology. *Rethinking Marxism* 17(3), 373–384.
- Petersen, A.R. (1996). Risk and the regulated self: the discourse of health promotion as politics of uncertainty. *Journal of Sociology*, 32(1): 44-57.
- Raday, F. (2002). The decline of union power – Structural inevitability or policy choice? in: J.Conaghan, M. Fischl & K.Klare, (Eds.). *Labor Law in a Period of Globalization* (pp. 353-377). Oxford: Oxford University Press.
- Roger, R. (2000). The uncritical acceptance of risk assessment in forensic practice. *Law and Human Behavior*. 24(5), 595-605.
- Rose, N. (1996a). The death of the social?: Re-figuring the territory of government. *Economy and Society*, 25(3), 327-350.
- Rose, N. (1996b). Governing "advanced" liberal democracies. In: Barry, A., Osborne, T. & Rose, N. (Eds.). *Foucault and political reason: Liberalism, neo-liberalism and rationalities of government*. Chicago, University of Chicago Press.
- Rose, N. (1998). Governing risky individuals: The role of psychiatry in new regimes of control. *Psychiatry, Psychology and Law*, 5(2), 177-195.
- Rose, N. (2000). Government and control. *British Journal of Criminology*. 40, 321-339.
- Rowlingson, K. (2002) Private Pension Planning: The Rhetoric of Responsibility, The Reality of Insecurity. *Journal of Social Policy*. 31(4): 623-642.

- Silver, Eric & Lisa L. Miller (2002). A cautionary note on the use of actuarial risk assessment tools for social control. *Crime and Delinquency* 48(1): 138-161.
- Simon, J. (1987). The emergence of a risk society: Insurance, law and the state. *Socialist Review*, 95: 6-98.
- Simon, J. (1988). The ideological effects of actuarial practices. *Law and Society Review*, 22(4), 771-800.
- Smith, D.A., & Paternoster, R. (1987). The gender gap in theories of deviance: Issues and evidence. *Journal of Research in Crime and Delinquency* 24(2), 140-172.
- Sparks, R. (2001). Degrees of estrangement: The cultural theory of risk and comparative penology. *Theoretical Criminology*, 5: 159-176.
- Stallings, R.A. (1990) Media discourse and the social construction of risk. *Social Problems*, 37(1): 80-95.
- Taylor-Gooby, P. (2000). Risk and welfare. In: Taylor-Gooby, P. (Ed.). *Risk, trust and welfare*. (pp. 1-18). London, Macmillan..
- Tierney, K.J. (1999). Toward a critical sociology of risk *Sociological Forum*, 14(2), 215-242.
- Swift, K. (1995). *Manufacturing bad mothers*. Toronto, University of Toronto Press.
- Webb, S.A. (2006). *Social work in a risk society: Social and political perspectives*. New York, Macmillan.
- Wormith, S. (1997). Research into practice: Applying risk/need assessment to offender classification. *Form on Correction Research*, 9:1.